

INKLUZIVNA BEZBEDNOST KAO NAČIN SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA I PRATEĆEG NASILJA²⁶⁶

Dr Zorica Mršević naučna savetnica²⁶⁷ Institut društvenih nauka Beograd

Mr Svetlana Janković potpukovnica²⁶⁸ Institut za strategijska istraživanja

Sažetak: *Inkluzivna bezbednost je koncept diversifikovanog uključivanja različitih društvenih segmenata u sektor bezbednosti. Smanjenje rizika od katastrofa je konceptijski okvir u kojem se razmatraju načini i metode smanjenja ranjivosti i rizika društva od katastrofa, kako bi se izbegli ili organizovali nepovoljni uticaji i opasnosti prouzrokovani prirodnim pojavama. Negativne posledice katastrofa u vidu ljudskih i materijalnih gubitaka, pratećeg nasilja, imovinskih delikata i drugih vrsta kriminaliteta, mogu biti značajno umanjene ako je stanovništvo oba pola dobro organizovano u izgrađenoj kulturi prevencije i otpornosti na katastrofe. Pretpostavka da je rizik od katastrofa rodno neutralan dovodi do kreiranja neodgovarajućih aktivnosti na smanjenju i ranjivosti od nasilja, što dodatno povećava rodnu nejednakost i žensku ranjivost. Zahtev inkluzivne bezbednosti je ravnopravno uključivanje žena i muškaraca u procese oporavka i izgradnje. Paradoksalno je ali katastrofe nisu samo momenti povećanog ženskog stradanja već su i mogućnost za osnaživanje žena kroz transformativnu, inkluzivnu bezbednost. Cilj otpornosti je poboljšati, a ne ponoviti ranije postojeće stanje. Neophodnost unošenja rodni aspekata u oblast smanjenja rizika od katastrofa otvara prostor za razmatranje posebnih ranjivosti i specifičnih doprinosa i nekih drugih ranjivih grupa, ako bi bile adekvatno uključene. Radi se o npr. starijim licima, osobama sa invaliditetom, nacionalnim i religijskim manjinama, onima koji žive ispod linije siromaštva, posebno u nebezbednim uslovima i oblastima i drugim marginalizovanim i socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Njihovo organizovano učešće i mogući doprinosi i aktivnosti u vanrednim situacijama upotpunjuju diversifikovani mozaik inkluzivne bezbednosti.*

Ključne reči: *katastrofe, rodno zasnovano nasilje, Sendai okvir, transformativni oporavak, inkluzivna bezbednost*

UVOD

Po široko prihvatljivoj definiciji koju je usvojila Međunarodna strategija Ujedinjenih nacija za smanjenje katastrofa (UNISDR), katastrofa je ozbiljno narušavanje funkcionisanja zajednice ili društva koje uključuje široko rasprostranjene ljudske, ekonomske ili ekološke gubitke i uticaje, što prevazilazi sposobnost ugrožene zajednice ili društva da se odbrani sopstvenim snagama i opstane na sopstvenim resursima (UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction:2017). Katastrofe se mogu desiti iznenada (brz početak: tajfuni, zemljotresi, vulkani) ili postepeno (spor početak: klimatske promene, suše, širenje pustinja, postepeno topljenje polarnih lednika). One utiču na milione ljudi. U 2013. godini, katastrofe su narušile život oko sto miliona ljudi i izazvale ekonomsku štetu u vrednosti od skoro 120 milijardi dolara. Tokom poslednje decenije, one su uticale na skoro 2 milijarde ljudi i izazvali štetu procenjenu na zapanjujućih 1,7 biliona dolara.

Najveće katastrofe koje su se dešavale početkom dvehiljaditih, kao što su cunami u Indijskom okeanu, uragan Katrina u Nju Orleansu i zemljotres u Kašmiru, skrenuli su pažnju na rodne aspekte

²⁶⁶ Ovaj tekst je nastao kao deo projekta: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup, na kome je autorka angažovana a koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj, br. III 47010. Projekat implementira Institut društvenih nauka u Beogradu.

²⁶⁷ zmrsevic@idn.org.rs

²⁶⁸ svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

rizika od katastrofa i različitu ranjivosti žena i muškaraca. Posebno je uočena činjenica da su žene disproportionalno daleko više pogođene katastrofama od muškaraca (Policy and Practical Guidelines, 2009: 10 and 16). Ali svetska javnost se otvoreno suočila sa brutalnom činjenicom preovlađujuće brojnosti ženskih žrtava katastrofa tek u slučaju azijskog cunamija 2004, kada je u Indoneziji i Šri Lanki proporcija preživelih bila jedna žena na četiri muškarca, ili 75% ženskih žrtava (Jungehuelsig, 2012), dok su u nekim indijskim regionima žene činile i svih 80% žrtava (Policy and Practical Guidelines, 2009: 38). Iako se preovlađujuća brojnost ženskih žrtava uočavala i ranije, cunami 2004. konačno je doprineo artikulaciji shvatanja međunarodne zajednice da se to dešava zbog rasprostranjenih diskriminativnih rodni režima tih oblasti pogođenih katastrofama.

RODNI ASPEKTI KATASTROFA

Rodno senzitivni pristup u oblasti smanjivanja rizika od katastrofe zasniva se na razumevanju da su žene i muškarci deo društva u kome rodna ravnopravnost nije postignuta u praksi. Mogućnosti koje su im faktički na raspolaganju nisu jednake – kako u „normalnim“ okolnostima, tako ni onda kada dođe do prirodne katastrofe, zapravo u vanrednim situacijama ponajmanje. Svako može biti jednako izložen riziku od prirodnih nepogoda, ali rodna podela rada, nejednak pristup resursima i znatno manje učešće žena u planiranju i odlučivanju ima značajne posledice u pogledu povećanja ženske ranjivosti.

Ali i pre dvehiljaditih bilo je sporadičnih naznaka o znatno većem broju ženskih od muških žrtava. Razorni ciklon koji je 2. avgusta 1991. opustio Bangladeš, izazvao je kako se procenjuje, smrt između 135 i 145 hiljada osoba (History, 1991). Tada se uočilo da je stradalo daleko više žena, i to ne samo zbog toga što su fizički slabije, već zbog religijske tradicije koja podržava mušku dominaciju i ograničava mogućnost samostalnog odlučivanja i mobilnost žena (Begum, 1993). Od tog ciklona koji je 1991. pogodio Bangladeš u stanovništvu uzrasta od 20 do 44 godine na svaku hiljadu ljudi stradalo je 71 žena i 15 muškaraca. To je objašnjeno inferiornim položajem ženskog statusa i njihovog položaja u društvu u kome je sistematski prisutna diskriminacija zbog čega su žene mnogo ranjivije i izloženije katastrofama. Primer Banlgadeša postao je paradigmatičan za konstataciju da su žene prve pogođene katastrofama, kao i da su pogođene mnogo teže i u mnogo većem broju (Disaster Affected People s reflections on humanitarian assistance in Bangladesh, 2015). Veliku novu katastrofu u Bangladešu izazvao je ciklon Sidr 15. novembra 2007. koji je prouzrokovao po prvim procenama (Report from Government of Bangladesh, 2008) oko 4 hiljada žrtava, da bi humanitarne organizacije nešto kasnije objavile podatak o 10 hiljada žrtava i više miliona osoba koje su ostale bez svojih domova (Bangladesh, Supporting people before, during and after disasters, 2017), ističući pritom posebno ranjivost ženskog stanovništva (Report from Government of Bangladesh, 2008). U zemljotresu koji je sredinom novembra 2005. pogodio Kašmir, po službenim podacima stradalo je ili nestalo 73.318 osoba, ali su međunarodne procene da je žrtava ukupno bilo 87 hiljada. Žene su bile najbrojnije žrtve i stradale su zbog strogog lokalnog običaja „*purdah*“ po kome je ženama kretanje striktno ograničeno na domove, gde je većina njih i poginula iz straha da prekrše zabranu kretanja u javnom prostoru. U mestima gde zahtevi purde nisu bili toliko strogi, žene su uspele da se bekstvom iz kuća spasu od zatrpavanja.

Pogrešan je naravno i naivan feministički pristup da su kod cunamija 2004. muškarci iskoristili svoju fizičku nadmoć i resurse pa su sebično pobegli spasavajuće se, a ostavljajući žene, decu i starije članove svojih porodica nezbrinute. Anegdotalno zvuči i vrlo je površan i pogrešan, pristup nekih feminističkih stručnjakinja iz Srbije, da su žene tada stradale više, jer je, za razliku od muškaraca njih mnogo manje znalo da pliva (kao da se bilo ko ikada spasao od cunamija plivanjem). Suština povećane ženske ranjivosti u katastrofama je mnogo kompleksnija i radi se o celokupnom, rodno determinisanom životnom stilu i rodni režimima pogođenih zajednica. Međunarodne agencije za humanitarnu pomoć, naime navele su tada podatak da je žena žrtava cunamija bilo četiri puta više od muškaraca zbog društvenih običaja koji ženama onemogućuju mobilnost bez muškaraca, i donošenje samostalnih odluka za sebe, svoje porodice i zajednice (Parker-Hamilton & Halvorson, 2007: 296-301).

Konkretno, kada je opasnost od cunamija 2004. počela većina muškaraca su bili na svojim tradicionalnim radnim mestima, tj. ribarskim brodićima na moru, gde su radio vezom bili obavešteni da se zbog jakog nevremena što pre sklone u najbliže luke i ne vraćaju se u svoja sela, što su oni i

učinili, verujući da iste informacije imaju i njihove porodice kod kuće i da će se vlasti pobrinuti za njihovu evakuaciju. Dotle su žene kod njihovih kuća bile totalno neobaveštene o opasnosti, jer tada nije postojao nikakav ni opšti ni medijski sistem obaveštavanja. Kuće, za razliku od ribarskih brodova nisu opremljene radio stanicama na kojima su se tada jedino emitovala upozorenja na dolazeći cunami. Pored toga, običaji nisu tolerisali ženama da se kreću same u javnom prostoru, bez pratnje muških članova porodice. Takođe, žene nisu tokom života imale mogućnosti, niti se od njih očekivalo, da donose važne odluke za sebe i svoje porodice, kao što bi bilo hitno napuštanje kuća. Vozila koja su posedovale porodice, automobile i kamione, kojima su se retke porodice sa muškim članovima spasle, većina žena nije znala da vozi. Za kuću ih je vezivala i briga za decu, stare i bolesne članove porodica. I tako su one ostale da čekaju na obalama muške glave porodica da se vrate i donesu odluku da li da se svi zajedno porodično sklone od dolazećeg nevremena, čije dimenzije nisu mogle tada da znaju, da zatim oni sednu za volane porodičnih vozila i ako treba, odvezu se zajedno u bezbednije predele. Kada je cunami talas postao vidljiv i opasnost vidljivo ogromna, više nije bilo šanse da se bilo ko bežanjem, a još manje plivanjem, spase, pa su zato tada u toliko disproporcionalnom broju stradale žene.

HJOGO OKVIR ZA DELOVANJE 2005-2015

Povećano uvažavanje potrebe da se smanjenje rizika od katastrofa integriše u razvojne politike i aktivnosti formalizovano je neposredno posle cunamija 2004., već u januaru 2005. godine usvajanjem *Hjogo okvira za delovanje 2005-2015: Razvoj otpornosti nacija i zajednica na katastrofe (HFA)* na Svetskoj konferenciji o smanjenju rizika od katastrofa.²⁶⁹ Hjogo okvir pruža osnovu za kreiranje i sprovođenje konkretnih inicijativa uzimajući u obzir složenost smanjenja rizika od katastrofa, kao i raznovrsne i mnogobrojne aktere potrebne za njegovu realizaciju. On definiše osnovne pojmove smanjenja rizika od katastrofa i postavlja zadatke zainteresovanim stranama sa ciljem ostvarenja očekivanog ishoda: značajno smanjenje gubitaka prouzrokovanih katastrofama, kako u vidu ljudskih žrtava, tako i u vidu društvenih i ekonomskih šteta i degradacije životne sredine, na nacionalnom, i na nivou lokalne zajednice do 2015. godine (Zimmermann, 2015).²⁷⁰ Posebno su istaknute teme koje prožimaju sve strateške ciljeve i svih pet oblasti za delovanje: pristup koji uzima u razmatranje više istovremenih opasnosti, rodna ravnopravnost i kulturna raznolikost, učešće lokalnih zajednica i volontera, podizanje kapaciteta i transfer tehnologija.

Rodno senzitivni pristup u oblasti smanjivanja rizika od katastrofe zasniva se na uočavanju i razumevanju da su žene i muškarci deo društva u kojem nivo rodne ravnopravnosti mora da bude viši jer dosadašnji rodni režimi posebno u Aziji, imaju značajne posledice za povećanu žensku ranjivost od katastrofa. Neophodne promene treba da obuhvate učešće žena u planiranju, odlučivanju i realizaciji mera smanjenja rizika od katastrofa jer samo njihova uloga ravnopravnih akterki može da poveća i otpornost ne samo žena već i celih zajednica na rizike od katastrofa.

KATASTROFE I RODNO ZASNOVANO NASILJE

Uragan Katrina koji je 2005. pogodio Nju Orleans, bio je najsmrtonosniji i najrazorniji atlantski ciklon. Najmanje 1833 osoba je izgubilo živote od prvog udara i kasnije nastupele poplave (Knabb et al., 2005). Konačno je Katrina skrenula pažnju svetske javnosti na činjenicu da se posle katastrofa dešava veliki porast nasilja nad preživelim ženama, posebno onim koje su izgubile svoje domove i koje borave u prenaseljenim skloništim. Tinejdžerke, devojke i devojčice bez staranja odraslih bile su izložene posebno visokom riziku (Women's Justice Centar, 2010). Kao što je azijski cunami 2004. skrenuo pažnju svetske javnosti na disproporcionalnost stradanja žena u katastrofama, tako je Katrina već sledeće, 2005. skrenula pažnju na povećanje pojave rodno zasnovanog nasilja kao redovne prateće pojave katastrofa. Uočeno je i od tada i dokumentovano da su mnoge sredine nakon katastrofe okarakterisane pogoršanjem tradicionalnih rodnih uloga, diskriminatornih normi, nasiljem nad ženama i devojčicama i jačanjem drugih društvenih nejednakosti (Le Masson et al., 2016).

²⁶⁹ Hjogo okvir uvojilo je 168 zemalja i multilateralnih institucija, uključujući i Srbiju.

²⁷⁰ U periodu između 2002. i 2011. godine zabeleženo je 4130 katastrofa prouzrokovanih prirodnim nepogodama, u kojima je 1.1 milion ljudi poginulo, 2.7 milijardi ljudi je bilo ugroženo, a ukupna šteta se procenjuje na 1.3 biliona američkih dolara.

Nasilje u porodici i seksualno nasilje (napad, seksualno zlostavljanje i eksploatacija) povećavaju se (čak i za vreme) a najčešće odmah nakon katastrofa. Kriminal svih vrsta (pljačke nečuvane imovine, razbojništva, vandalizam, obračuni bandi, ubistva, osvete i sl) uključujući i rodno zasnovano nasilje, obično procveta u atmosferi nekažnjivosti. Poznati su npr. podaci da je rodno zasnovano nasilje poraslo čak i tokom visoko smrtonosne epidemije ebole,²⁷¹ uključujući seksualno nasilje i silovanje, transakcioni seks²⁷² i nasilje u porodici. Još gore je što se to nasilje dešavalo najčešće deci koja zbog epidemije više nisu pohađala školsku nastavu, u situaciji smrti njihovih roditelja, socijalnoj izolaciji i osiromašenju. Smrt roditelja i zatvaranje škola značilo je da više nije bilo sigurnih mesta na koja bi mogla da borave. Tako su npr. u Liberiji, vlasti izvestile da je od januara do novembra 2014. godine najčešći oblik rodno zasnovanog nasilja bio upravo silovanje dece (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2015a).

A u sredinama gde su nivoi rodno zasnovanog nasilja već od ranije vrlo visoki, ili društvena reakcija neadekvatna, teško je bilo utvrditi da li je nasilje povećano samo kao rezultat katastrofe. U nekim društvima, npr. učinioci seksualnog nasilja nisu pozivani na odgovornost za svoje zločine (ni u običnim situacijama a kamoli tokom katastrofa). Prijavljivanje takvih krivičnih dela u tim sredinama nisu shvatana ozbiljno, zakonske procedure su obično predugo trajale, standardi dokazivanja su bili previše zahtevni, i samo prijavljivanje takvih zločina i njihove žrtve bilo je izloženo stigmati koja u takvim društvima uobičajeno pogađa žrtve, ali ne i počinioc seksualnog nasilja (Karama, 2018).

Mehanizmi prijavljivanja i sprovođenja zakona kao i službe za preživele osobe - žrtve rodno zasnovanog nasilja su često prekinute katastrofama. Ovo takođe otežava prikupljanje podataka o rasprostranjenosti rodno zasnovanog nasilja u katastrofama. Evakuacija i raseljavanje može povećati izbijanje rodno zasnovanog nasilja, kako u prvim, privremenim skloništim, tako i onim sa dugotrajnim boravkom, kada se raseljavanje produži. Katastrofe izazivaju osiromašenje, što može nagnati ljude da usvoje negativne strategije preživljavanja, uključujući nasilno otimanje vode, lekova, životnih namirnica i drugih vitalno potrebnih potrepština, kao i nasilni i transakcioni seks (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2015b).

Osoblje humanitarnih organizacija koji prvo reaguje na katastrofe obično nije službeno informisano da bi se rodno-zasnovano nasilje moglo povećati nakon katastrofa, pa ne znaju imaju li mandat ili ne, da se i time bave, niti se pripremaju za specifično reagovanje na te pojave. Oni deluju kako bi sprečili i smanjili rizik od katastrofa i nisu sigurni da li se taj zadatak odnosi na smanjivanje rizika koji predstavlja rodno zasnovano nasilje. Nedostatak podataka o rasprostranjenosti rodno zasnovanog nasilja posle katastrofa doprinosi njihovim dilemama. Posebno je potrebno da humanitarci imaju svest i prepoznaju važnu ulogu koju bezbedna distribucija osnovnih životnih namirnica i organizovanje bezbednosti smeštaja može igrati u sprečavanju nasilja nad ženama u periodima neposredno posle katastrofa. Još veći je problem ako pod utiskom “nekažnjivosti” osoblje humanitarnih organizacija takođe vrše dela rodno zasnovanog nasilja na ženama lokalnog stanovništva pogođenog katastrofama.

Neophodno je zato u slučaju svake katastrofe smatrati da se rodno zasnovano nasilje povećava nakon njenog izbijanja. Potrebno je uzimati tu pretpostavku u obzir da se rodno zasnovano nasilje dešava, čak i ako nisu dostupni pouzdani podaci i osigurati da se bezbednost žena i dece uzimaju u obzir u svim pripremama i planiranju mera vezanih za katastrofe. Potrebno je sprovesti procenu rizika verovatnoće rodno zasnovanog nasilja zasnovanu na prevalenci pre katastrofe, prikupiti informacije o razvijanju partnerstava sa ženskim organizacijama koje doprinose otpornosti na katastrofe, identifikovati psihosocijalnu podršku koja bi mogla biti mobilisana pri katastrofi.

Mnoge države imaju nacionalne politike o smanjenju rizika od katastrofa i nacionalno zakonodavstvo o rodnoj ravnopravnosti, ali samo njih nekoliko ima specifične odredbe o nekim rodnim aspektima u svojim nacionalnim planovima i politikama suzbijanja posledica katastrofa, pa ni ti planovi u vezi sa katastrofom uglavnom nemaju uključene mere za sprečavanje i sankcionisanje rodno zasnovanog nasilja.

²⁷¹ Epidemija ebole je prvo započela u februaru 2014. u Gvineji, a zatim se proširila na Liberiju i Sijera Leone.

²⁷² Transakcioni seks: seksualne usluge u zamenu za novac, poklone, hranu i vodu. Transakcioni seks se povećao, delom izazvan i gubitkom sredstava za život i siromaštvom.

Zato je potrebno istraživati i prikupljati dokaze o rodno zasnovanom nasilju u katastrofama; koristiti ih za informisanje formiranja politika. S tim u vezi neophodno je razmotriti načine za jačanje lokalnih kapaciteta; obezbediti da su politike vezane za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje shvaćene i primenjene od strane osoblja i volontera/ki; uključiti zajednice u napore da spreči i odgovori na rodno zasnovano nasilje.

Participativni mehanizmi mogu uključiti zajednice u dugoročno planiranje, **smanjiti rizik od rodno zasnovanog nasilja i ojačati odgovore na njega kada se dogodi; razviti lokalno-odgovarajuće procese** kako bi se osiguralo da žene, deca i muškarci mogu prijaviti rodno-zasnovano nasilje na poverljiv način i na vreme. Nacionalne vlasti, i posebno policija, treba da obezbede da se informacije o rodno-zasnovanom nasilju sistematično prikupljaju pre i tokom katastrofa.

INKLUZIVNOST IZGRADNJE OTPORNOSTI

Inicijative za izgradnju otpornosti mogu podsticati društveno osnaživanje i **smanjenje rodno zasnovanog nasilja ako se pristupi sa rodno osetljivim pristupom. Zauzvrat, strategije za odgovor na rodno zasnovano nasilje mogu povećati i posebnu otpornost ranjivih grupa i opštu otpornost zajednica.** Ali ako su rodno slepe, takve inicijative za izgradnju transformativne otpornosti mogle bi takođe sa svoje strane dodatno pogoršati siromaštvo i rodne nejednakosti, putem prihvatanja kao “normalnih” rodnih ograničenja, stereotipa i tolerisanja rodno zasnovanog nasilja. Rodno transformativni **pristup omogućava ženama i muškarcima da preuzmu nove uloge i odgovornosti na sopstvenu i dobrobit svojih zajednica. Strategije za izgradnju otpornosti treba da menjaju tradicionalne odnose moći,** jačanje ličnog znanja i samopouzdanja žena ali i među marginalizovanim ženama, kao i rešavanje problema rodno zasnovanog nasilja.²⁷³

Dok odgovori u vanrednim situacijama koji se fokusiraju na zaštitu mogu podržati one koji/e su u najvećem riziku od nasilja, perspektiva otpornosti pruža složeniji, višeslojni i višestruki pristup koji ima potencijal (i treba) da se suoči sa osnovnim uzrocima rodno zasnovanog nasilja i ranjivosti rizika od katastrofe. Transformativni pristup otpornosti zahteva poklanjanje ravnopravne pažnje prevenciji i sankcionisanju rodno zasnovanom nasilju na nivou domaćinstva i zajednice, kao i na društvene i institucionalne mere koje treba da smanjuju rizik od tog i drugih oblika nasilja.

Posledično, politike, instrumenti, mehanizmi i sredstva upotrebljena za reagovanje na katastrofe i klimatske promene ne smeju biti neutralni u odnosu na rod, i ne treba da se formulišu i primenjuju bez sagledavanja specifičnih rodnih razlika. Posledice pretpostavke da je rizik od katastrofa rodno neutralan su: pogrešna identifikacija i procena rizika, zanemarivanje ili umanjivanje rizika od rodno zasnovanog nasilja, neadekvatno koncipirana reakcija u politikama, pravljenju prioriteta i finansiranju rizika na nacionalnom i nivou zajednice. Početni momenat u smanjivanju rizika od katastrofa, i za promovisanje kulture otpornosti na katastrofe, leži u poznavanju opasnosti kako fizičkih, društvenih, privrednih i ambijentalnih ranjivosti od katastrofa sa kojima se većina društava suočava. Treba pri tom imati uvek u vidu da katastrofe ne diskriminišu, ali ljudi to čine kada držeći se tradicionalnih rodnih predrasuda i stereotipa, diskriminišu žene i ne preduzimaju neophodne mere zaštite od rodno zasnovanog nasilja (United Nations Office for Disaster Reduction, 2009).

Rodno inkluzivni, nediskriminativni pristup smanjivanju rizika od katastrofa može postići dobitni rezultat za porodice i zajednice jer žene, ako su im pružene jednake mogućnosti, mogu vršiti multiplikovane funkcije valjano – kao učesnice svih procesa izgradnje kulture bezbednosti, ali i liderke u domenu smanjivanja rizika od katastrofa. Vrlo je važno da se žena, za početak, ne vidi uvek i samo kao bespomoćna žrtva, već da u celom procesu smanjenja rizika od katastrofa može i mora da ima aktivnu ulogu, i za vreme i posle katastrofa. Postoji čitav spektar poslova, različiti timovi i u njima različita zaduženja, pa ne bi trebalo da se ograničava pristup ni jednom poslu svakome ko je stručan, obučen i sprema da se time bavi (Institute Asian Disaster Preparedness Center, 2008). Jedna od lekcija ranijih katastrofa koja se uvek navodi u kontekstu rodnih aspekata i procesa smanjenja

²⁷³ Još jedan primer u kome se radom na otpornosti može unaprediti rodna ravnopravnost je obnova stambenog prostora koji se zajednički vodi na ime oba partnera i naponi rekonstrukcije koji izbegavaju ponovnu izgradnju materijalne infrastruktura koje reprodukuju obrasce nejednakosti.

rizika od katastrofa je da je veoma važno da se konsultuju stručne žene kada se planiraju intervencije oporavka (United Nations Office for Disaster Reduction, 2007a).

Zbog svega navedenog, zakoni, politike i prakse treba da uzmu u obzir činjenicu da, usled različitih ekonomskih, socijalnih, reproduktivnih i političkih uloga muškaraca i žena, oni imaju i različite kapacitete i potrebe u odgovoru na uticaje katastrofa i klimatskih promena. Evidentno je iz dosadašnjih praksi da, preuzimajući višestruke uloge u ime svojih zajednica, žene bivaju osnažene ne samo da bi ojačale kapacitete zajednice da se nosi sa katastrofama, već i da bi izgradile aktivno, inkluzivno građansko društvo koje se bavi razvojnim prioritetima, koji su neodvojivo vezani za smanjivanje rodno zasnovane ranjivosti (United Nations Office for Disaster Reduction, 2011). Pri tome otpornost na katastrofe, razvoj zajednice i osnaživanje žena predstavljaju elemente jedinstvenih a ne odvojenih napora (United Nations Office for Disasters Reduction, 2007b).

POST- HJOGO SENDAI OKVIR ZA SMANJENJE RIZIKA OD KATASTROFA

Japan je svetski vodeći model smanjenja rizika od katastrofa - ali čak i u ovoj dobro organizovanoj zemlji smrtonosna kombinacija višestrukih opasnosti je imala za posledice ogromne katastrofalne dimenzije. Zato je Japan takode i vodeći inicijator globalnih strategija za smanjenje rizika od katastrofa, od Jokohama strategije 1994 (Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World, 1994), preko Hjogo okvira 2005 - 2015. do Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa 2015-2030. (United Nations Office for Disaster Reduction, 2015). Oporavak od „trostrukih“ katastrofa koje su pogodile Japan, razornog zemljotresa, cunamija i nuklearne katastrofe u Fukušimi (2011) predstavljaju lekcije o hitnosti smanjivanja rizika od katastrofi i imprevizivnoj inkuzivnosti tog procesa. Štete nastale od ovih katastrofa bile su prevelike i za jednu od ekonomski najrazvijenih zemalja sveta. Nije teško pretpostaviti koliko je opasnija situacija na mestima gde su ljudi siromašni i žive u krhkim domovima sa nedovoljnom količinom vode i zdravstvenih usluga. Rizici jesu veći u siromašnim zemljama i za siromašne ljude - ali strategije su ista. Svuda na zemlji rizik se smanjuje identifikovanjem i adekvatnim odgovorom na faktore koji podstiču rizike (UNISDR, 2013).

Sendai okvir je međunarodni UN instrument - naslednik Hjogo okvira za akciju (HFA) 2005-2015: izgradnja otpornosti nacija i zajednica na katastrofe. HFA je zamišljen da donese dodatni podsticaj globalnom radu u okviru Međunarodnog okvira za akciju za Međunarodnu dekadu za smanjenje prirodnih katastrofa iz 1989. godine i Jokohama strategiju za sigurniji svet: Smernice za prevenciju, pripremu i ublažavanje prirodnih nepogoda i njen plan akcije, usvojene 1994. i Međunarodne strategije za smanjenje katastrofa iz 1999. godine.

Sendai okvir je izgrađen na elementima koji obezbeđuju kontinuitet sa radom koji su dale države i druge zainteresovane strane u okviru HFA i uvodi niz inovacija kako je zatraženo tokom konsultacija i pregovora. Mnogi komentatori su identifikovali najznačajnije pomake kao snažan akcenat na upravljanje rizikom od katastrofa u poređenju sa upravljanjem katastrofama, definiciju **sedam globalnih ciljeva, smanjenje rizika od katastrofa kao očekivani ishod, cilj koji se fokusirao na sprečavanje novih rizika, smanjenje postojećeg rizika i jačanje elastičnosti, kao i set vodećih principa, uključujući primarnu odgovornost država za sprečavanje i smanjenje rizika od katastrofa, inkluzivni angažman svih delova društava i svih državnih institucija.** Pored toga, opseg smanjenja rizika od katastrofa značajno je proširen kako bi se fokusirao na prirodne i opasnosti izazvane ljudskim faktorom kao i srodne ekološke, tehnološke i biološke opasnosti i rizike, tako da se zdravstvena otpornost snažno promoviše u celom dokumentu. Kao primer inkluzivnosti Sendai pristupa ističe se njegov Prioritet 4, Poboljšanje spremnosti za katastrofe radi efektivne neposredne reakcije na katastrofe Inkluzivnost nalaže potrebu osnaživanja žena i osoba sa invaliditetom da vode javne poslove a unapređenje rodno ravnopravnog i univerzalno dostupnog reagovanja, oporavka, rehabilitacije i rekonstrukcije koje su od ključnog značaja.

TRANSFORMATIVNA OTPORNOST

Transformativna otpornost (Le Masson et al., 2016) društva pogođenog katastrofom je kapacitet otpornosti koji je nastao transformisanjem, promenama tradicionalne strukture društva, do kojih dolazi radije nego da se održavaju i ponavljaju uslovi koji su doveli do njegove ranjivosti na rizike od katastrofe. Cilj otpornosti je poboljšati ranije postojeće stanje, a ne održavati *status quo*.

Stoga, ako se nasilje nad ženama i devojkama pogorša nakon katastrofe, mora se **reagovati na zloupotrebe moći nasilnika u ambijentu te zajednice i društveni odnosi se moraju transformisati**. Perspektiva transformativne otpornosti je da postane instrument u ime oporavka (Weir, 2016). U tom procesu, transformativna otpornost znači **neprihvatanje kulturnog relativizma kao izgovora za ignorisanje socijalne nepravde. A rodno-zasnovano nasilje ne samo da je nepravda i ne samo da krši integritet ljudi i ljudska prava i dugoročno traumatizuje preživjele, već i podriva opštu otpornost pojedinaca i šire društvene zajednice, što otežava oporavak i obnovu.**

Neki površni razvojni programi doduše, mogu pokušati da vrate žene zajednica koje su doživele rodno zasnovano nasilje, na njihove tradicionalne uloge bez procene implikacija takvog repliciranja prethodnih odnosa. Slično tome, ako programi otpornosti ignorišu rodne aspekte normi i pojavu nasilja nad ženama i devojkama, i ako su učinioci rodno zasnovanog nasilja podržani da nastave takve svoje uloge i aktivnosti koje su imali pre katastrofe, **male su šanse da se promeni neravnoteženi odnos moći i spreči da katastrofe dalje podstiču porast rodno zasnovanog nasilja u pogođenim sredinama.**

Dosadašnje katastrofe su pokazale da se faze oporavka, rehabilitacije i rekonstrukcije, moraju pripremiti pre katastrofe, **uključujući integraciju smanjenja rizika od katastrofa u razvojne mere, čineći nacije i zajednice otpornim na katastrofe.** Ranjivost žena u katastrofama je prouzrokovana vanrednom situacijom izazvanom prirodnim nepogodama, pratećim porastom rodno zasnovanog nasilja i različitim vrstama kriminala, ali i postojećom rodnom nejednakošću u društvenim odnosima. Posledično, politike, instrumenti, mehanizmi i sredstva upotrebljena u odgovoru na katastrofe ne mogu biti neutralni u odnosu na rod, i ne treba da se formulišu i implementiraju bez sagledavanja specifičnih rodni razlika.

Zato oporavak predstavlja mnogo više od prostog povratka na stanje pre događaja. Oporavku se mora pristupiti na ciklični način preduzimanja akcije za jačanje otpornosti, i posle već nastupelih i pre budućih katastrofa - umesto linearnog pristupa koji ograničava akciju oporavka samo na reakciju posle katastrofe tj. na neposredno reagovanje na njene posledice, kao odgovor na događaj koji se već desio. Kada je završeno spasavanje života i saniranje najvećih šteta, zajednice se suočavaju sa dugim procesom postepenog povratka svega onoga što je izgubljeno. Taj oporavak treba da predstavlja kombinaciju nastojanja zajednice da se jednostavno vrati što brže u normalu i dugoročnog cilja **smanjenja budućih rizika i ranjivosti. To je ujedno prilika ne samo za smanjenje rizika od istih ili sličnih opasnih događaja, već i od drugih opasnosti i uslova koji nisu imale nikakav uticaj na konkretni katastrofalni događaj, ali koji mogu da ugrožavaju tu zajednicu od potencijalnih budućih katastrofa.**

Možda paradoksalno ali katastrofe nisu samo momenti ženskog stradanja već su i prilika za osnaživanje žena (Oxfam-GB, 2011). Vanredne situacije ujedno su i prilika da se ženska uloga i status u zajednici promene, a naročito u periodu obnove i rekonstrukcije. Kao što se seizmički nebezbedni objekti posle zemljotresa više ne grade na tom trustom terenu, već seizmički otporni objekti, sa ciljem da se štete ne bi ponovile, tako i rodni odnosi posle katastrofa treba da se obnavljaju i menjaju sa ciljem postizanja veće rodne ravnopravnosti.

NEDAVNE KATASTROFE I AKTUELNA PREDVIĐANJA NOVIH KATASTROFA

Sredinom juna 2016. godine jake kiše su pogodile Kinu. Posebno su stradale oblasti uz reke Jangce i Huai. Kiše su izazvale poplave u kojima je život izgubilo preko 300 ljudi, dok je 32 miliona ljudi u 26 provincija bilo pogođeno tim nezapamćenim polavama. Uništeno je preko 300.000 hektara obradivog zemljišta, dok je šteta procenjena na 22. milijarde dolara. Avgusta 2016. godine Severna Koreja pretrpela je veliku štetu, posebno u ljudskim žrtvama, kada je usled tajfuna „Lionrock“ došlo do poplava. Izlivanje velikih reka dovelo je do teških posledica. Skoro 600 mrtvih, uz 100.000 ljudi koji su nakon ove nepogode ostali bez domova, rezultat je ove kataklizmične nepogode. Koliko god se razlikovali po rasi, mentalitetu i ideologiji, u nesreći svi smo isti (AP Fonet, 2017).

I prošla, 2017. godina bila je smrtonosna i razarajuća. Požari u Americi, vulkani u Indoneziji, klizišta i uragani širom sveta. Prirodne katastrofe odnele su živote, domove i dovele do dugotrajnog nestanaka struje i vode. Sva tri uragana četvrtе kategorije koja su 2017. pogodila SAD i njene teritorije naišla su u periodu od 45 dana (Glas Amerike, 2018). Uragan Marija potpuno je razorio Portoriko, a svih 3,5 miliona ljudi, koliko živi na ovom ostrvu, ostalo je bez struje (Reuter, 2017).

Vulkanske erupcije u Indoneziji na Baliu u novembru i Sumatri u decembru primorale su desetine hiljada ljudi na evakuaciju i poremetile aviosabračaj. U decembru na Filipinima tropska oluja Tembin odnela je najmanjnje 120 života, dok se 160 osoba i dalje vodi kao nestalo. Šest većih požara zahvatili su Kaliforniju, u rekordnom vremenu. Hiljade vatrogasaca borilo se sa plamenom koji je sagoreo više od dva miliona hektara zemlje. Više od 40 ljudi je poginulo, a najmanje 9000 objekata je uništeno.

Predviđanja su i dalje više nego upozoravajuća. Godišnje 14 miliona ljudi postanu beskućnici, a prognozira se dalji nastavak rasta beskućništva u zemljama koje su najsklonije prirodnim katastrofama, ako se ne postigne značajan napredak u upravljanju rizikom od katastrofe. Osam od deset zemalja s najvišim nivoom godišnjeg raseljavanja ili mogućim rizikom od budućeg raseljavanja i gubitka doma nalazi se u južnoj i jugoistočnoj Aziji – Indija (2,3 miliona), Kina (1,3 miliona), Bangladeš (1,2 miliona), Vijetnam (milion), Filipini (720.000), Mijanmar (570.000), Pakistan (460.000), Indonezija (380.000), Rusija (250.000) i SAD (230.000) (Al Jazeera Balkans, 2017).

Naučnici su na osnovu geografskih podataka i uzoraka verovatnosti upozorili da se u 2018. godini može očekivati dvostruko više zemljotresa nego u prethodnoj, 2017 godini. Naime, već četiri zemljotresa magnitude 7 ili više prema Rihterovoj skali pogodili su zemlju prva tri meseca ove godine. Potres magnitude 7,9 potresao je u januaru obalu Aljaske. U Hondurasu je zabeležen potres jačine 7,6 stepeni po Rihteru, dok je u Peruu jačina ovogodišnjeg zemljotresa iznosila 7,1. Potres snage 7,2 stepena pogodio je Meksiko. Ovi zemljotresi ostavili su iza sebe brojne žrtve (Smajlović, 2018). Sve navedeno ukazuje da vreme velikih katastrofa ne da nije prošlo, nego tek dolazi, intenzivirano klimatskim promenama.

ZAKLJUČAK

Kao i prethodne katastrofe i ove nedavne, kao i sumorne prognoze nastavka i umnožavanja ljudskih patnji i nesreća uzrokovanim katastrofama, ozbiljno upozoravaju da su inkluzivni programi jačanja bezbednosti i planiranje oporavka i rekonstrukcije više nego neophodni. Štaviše, možda jedina šansa za smanjenje posledica katastrofa. **A da bi bili uspešni, takvi programi oporavka i rekonstrukcije zahtevaju visok stepen političke volje i jake institucionalne okvire, koji pružaju veće mogućnosti za promovisanje smanjenja rizika i izgradnju otpornosti, kao i veću šansu za oporavak i rekonstrukciju koja će biti sprovedena na efikasan način koji izbegava negativne posledice. Efikasan oporavak i rekonstrukcija su sada prepoznati i kao imperativ za održivi razvoj.**

Potencijalni doprinos koji žene mogu da imaju u smanjivanju rizika od katastrofa je još uvek zanemaren, iako su žene sposobne da se racionalno suoče sa bilo kojom vanrednom situacijom i da su, istorijski gledano, uspešno preuzimale odgovornost za vođenje brige o porodici kada su njihovi muški članovi učestvovali u ratovima ili gubili živote. Postoji čitav spektar poslova, različiti timovi i u njima različita zaduženja, pa ne bi trebalo da se ograničava pristup ni jednom poslu bilo kojoj stručnoj, obučnoj ženi, spremoj da se time bavi (Institute Asian Disaster Preparedness Center, 2008). Jedna od lekcija ranijih katastrofa koja se uvek navodi u kontekstu rodni aspekata i smanjenja rizika od katastrofa je da je veoma važno da se konsultuju stručne žene kada se planiraju intervencije oporavka (United Nations Office for Disaster Reduction, 2007c).

Rodno inkluzivni, nediskriminativni pristup smanjivanju rizika od katastrofa može postići dobitni rezultat za porodice i zajednice jer žene, ako su im pružene jednake mogućnosti, mogu vršiti multiplikovane funkcije valjano – kao učesnice svih procesa izgradnje kulture bezbednosti, ali i liderke u domenu smanjivanja rizika od katastrofa. Vrlo je važno da se žena ne vidi uvek kao žrtva, već da u celom procesu smanjenja rizika od katastrofa ima aktivnu ulogu, i pre, i za vreme i posle katastrofa.

Takođe je vrlo važno napomenuti da uočavanje neophodnosti unošenja rodni aspekata u procese smanjenja rizika od katastrofa otvara prostor za razmatranje posebnih ranjivosti i specifičnih doprinosa nekih drugih ranjivih grupa ako bi bili adekvatno uključeni. Radi se o npr. starijim licima, osobama sa invaliditetom, nacionalnim i religijskim manjinama, onima koji žive ispod linije siromaštva, posebno u nebezbednim uslovima i oblastima i drugim marginalizovanim i socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Njihovo organizovano učešće i njihovi mogući doprinosi i aktivnosti u vanrednim situacijama upotpunjuju diversifikovani mozaik inkluzivne bezbednosti.

LITERATURA

1. Al Jazeera Balkans. (2017). *Prirodne katastrofe: Godišnje 14 miliona ljudi postanu beskućnici*. Agencije. 13 oktobar. Preuzeto 3. aprila 2018., sa <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/prirodne-katastrofe-godisnje-14-miliona-ljudi-postanu-beskućnici>.
2. AP, Fonet. (2017). Ne ponovila se godina koja je za nama: Najveće prirodne katastrofe u 2016. godini, *Espresso*, 1. januar. Preuzeto 17. aprila 2018., sa <https://www.espresso.rs/svet/planeta/104249/ne-ponovila-se-godina-koja-je-za-nama-najvece-prirodne-katastrofe-u-2016-godini-foto/strana/sve>.
3. Begum, R. (1993). Women in environmental disasters: the 1991 cyclone in Bangladesh *Focus on Gender*. 1 (1): 34-39.
4. British Red Cross. Bangladesh preparing women for disasters. (2017). Preuzeto 12. marta 2018., sa <http://www.redcross.org.uk/What-we-do/Preparing-for-disasters/Bangladesh-preparing-women-for-disasters>.
5. Glas Amerike. (2018). Najveće prirodne katastrofe u 2017. godini. *Glas Amerike*, 3 januar. Preuzeto 7. Aprila 2018., sa <https://www.glasamerike.net/a/prirodne-katastrofe-u-2017-godini/4191041.html>.
6. Institute Asian Disaster Preparedness Center. (2008). *Integrating Gender into Community Based Disaster Risk management: Training Manual*. Quezon City Dillman: DBDRM Training and Learning Circle Philippines.
7. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. (2015). *Unseen, unheard: Gender-based violence in disaster*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. Preuzeto 8. aprila 2018., sa http://www.ifrc.org/Global/Documents/Secretariat/201511/1297700_GBV_in_Disasters_EN_LR2.pdf.
8. Jungehuelsig, J. (2012). *Gender Relations and Women's Vulnerability to Climate Change, in Climate Change*. Heinrich Boell Stiftung. Preuzeto 10. Aprila 2018., sa <http://www.boell.de/downloads/2012-04-gender-climate-change-tabasco.pdf>.
9. Karama. (2018). How Can Women's Communities Be Resilient Against Extremism? *Karama*, February 28. Preuzeto 4. aprila 2018., sa <http://www.el-karama.org/news/can-communities-resilient-extremism>.
10. Knabb, R. D., Rhome, R. J. and Brown, P. D. (2005). *Tropical Cyclone Report*. National Hurricane Center. Hurricane Katrina. United States National Oceanic and Atmospheric Administration's National Weather Service.
11. Le Masson, V., Sheri, L., Budimir, M. and Selih-Podboj, J. (2016). *Disasters and violence against women and girls. Can disasters shake social norms and power relations?* London: Overseas Development Institute. Preuzeto 12. Aprila 2018., sa <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11113.pdf>.
12. Making Disaster Risk Reduction Gender - Sensitive. Policy and Practical Guidelines. (2009). Published by: UNISDR, UNDP and IU. 10-16. Preuzeto 9. Aprila 2018., sa https://www.unisdr.org/files/9922_MakingDisasterRiskReductionGenderSe.pdf.
13. Making Disaster Risk Reduction Gender - Sensitive. Policy and Practical Guidelines. (2009). Published by: UNISDR, UNDP and IU. 38. Preuzeto 9. Aprila 2018., sa https://www.unisdr.org/files/9922_MakingDisasterRiskReductionGenderSe.pdf.
14. Network for Information, Response and Preparedness Activities on Disaster, NIRAPAD. (2015). Disaster Affected People's reflections on humanitarian assistance in Bangladesh. Preuzeto 8. Aprila 2018., sa <https://reliefweb.int/report/bangladesh/cyclone-sidr-bangladesh>.
15. Oxfam-GB. (2011). *Handbook: Women Leadership in Disaster Risk Management*. Dhaka-Bangladesh: Oxfam GB. Preuzeto 3. aprila 2018., sa https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_876.pdf.
16. Parker -Hamilton, J. and Halvorson, S. (2007). The 2005 Kashmir Earthquake: A Perspective on Women's Experiences. *Mountain Research and Development*. 27 (4). 296–301.
17. Reuter/ Rawlins, C. G. (2017). Uragan Marija razorio Portoriko! Svi stanovnici bez struje, očajni: život ovde više ne postoji, *Reuter, Espresso*, 21. septembar. Preuzeto 13. aprila 2018.,

- sa <https://www.espreso.rs/svet/planeta/183919/uragan-marija-razorio-portoriko-svi-stanovnici-bez-struje-ocajni-zivot-ovde-vise-ne-postoji-video>.
18. Smajilović, F. (2018). Interaktivno: Zemlji prijete dvostruko više zemljotresa u 2018. godini. *Al Jazeera Balkans*. 18. februar. Preuzeto 13. aprila 2018., sa <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/interaktivno-zemlji-prijete-dvostruko-vise-zemljotresa-u-2018>.
 19. United Nations Development Programme UNDP. (2010). Bangladesh - Rebuilding Cyclone Sidr Victims. Preuzeto 7. aprila 2018., sa <http://www.youtube.com/watch?v=QJjACB5k0Vk>.
 20. United Nations Office for Disaster Reduction. (2007). *Gender Perspective: Working Together for Disaster Risk Reduction. Good Practices and Lessons Learned*. Geneva: UN ISDR. Preuzeto 12. aprila 2018., sa <https://www.unisdr.org/we/inform/publications/547>.
 21. United Nations Office for Disaster Reduction. (2009). *Publication UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction*. The report was adopted by the United Nations General Assembly on February 2nd, 2017. Preuzeto 10. aprila 2018., sa <https://www.unisdr.org/we/inform/terminology>.
 22. United Nations Office for Disaster Reduction. (2011). *Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the resilience of nations and communities to disaster. Mid-term Review 2010-2011*. Geneva: UN ISDR. Preuzeto 10. aprila 2018., sa <https://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergover/official-doc/L-docs/Hyogo-framework-for-action-english.pdf>.
 23. United Nations Office for Disaster Reduction. (2013). Invest today for a safer tomorrow. Resilient People – Resilient Planet. *Proceedings Fourth session of the global platform for disaster risk reduction*. Geneva: 19-23 May. Preuzeto 13. aprila 2018., sa https://www.preventionweb.net/files/34330_proceedingsenversionfinaleupdatecou.pdf.
 24. United Nations Office for Disaster Reduction. (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction, 2014 - 2030* Geneva: UN ISDR. Preuzeto 11. aprila 2018., sa https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf.
 25. Zimmermann, K. A. (2015). *Hurricane Katrina: Facts, Damage and Aftermath*. Live science. Preuzeto 9. aprila 2018. godine sa <https://www.livescience.com/22522-hurricane-katrina-facts.html>.
 26. Weir, D. (2016). *What the absence of the environment in sdg 16 on peace and security should tell us*. Oxford research group: april 29. Preuzeto 8. aprila 2018., sa <https://sustainablesecurity.org/2016/04/29/what-the-absence-of-the-environment-in-sdg16-on-peace-and-security-should-tell-us/>.
 27. Women's Justice Center. (2010). *For the Women of Katrina, and Other Disasters. Protection from Violence Against Women and Children*. Preuzeto 5. Aprila 2018., sa http://justicewomen.com/women_katrina.html.
 28. Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World. (1994). *Guidelines for natural disaster prevention, preparedness and mitigation*. International Decade for Natural disaster reduction of 1990-2000. Preuzeto 12. aprila 2018., sa https://www.unisdr.org/files/8241_doc6841contenido1.pdf.